षष्ठोऽध्यायः

हलन्त- प्रातिपदिक शब्दों के रूप

हलन्त-पुलिंग

1. [महत्]- बड़ा 2. [राजन्]- राजा

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०	एकव०	द्वि०	बहुव०
प्र०	महान्	महान्तौ	महान्तः	राजा	राजानौ	राजानः
द्वि०	महान्तम्	महान्तौ	महतः	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृ०	महता	महद्भ्याम्	महद्भिः	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
च०	महते	महद्भ्याम्	महद्भ्यः	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
पं०	महतः	महद्भ्याम्	महद्भ्यः	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
ष०	महतः	महतोः	महताम्	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
स०	महति	महतो	महत्सु	राज्ञि, राजनि	राज्ञोः	राजसु
सं०	हे महन्!	हे महान्तौ!	हे महान्तः!	हे राजन्!	हे राजानौ!	हे राजानः!

स्त्रीलिंग :-

महती	महत्यौ	महत्यः

शेष रूप ''नदी'' शब्द के समान चलते हैं।

नपुंसकलिंग :-

महत्	महती	महान्ति
महत्	महती	महान्ति

शेष विभक्तियों के रूप पुंलिंग की भाँति होते हैं।

अनुरूप शब्द

धीमत्-बुद्धिमान्	श्रीमत्-श्रीमान्	बुद्धिमत्-बुद्धिमान्
बलवत्-बलवान्	भाग्यवत्-सूर्य	मधुवत्-इन्द्र
भगवत्-परमेश्वर	भाग्यवत्-भाग्यवान्	धनवत्-धनवान्

3. [आत्मन्]-आत्मा 4. [पठन्] - पढ़ता हुआ

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः	पठन्	पठन्तौ	पठन्तः
द्वि०	आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः	पठन्तम्	पठन्तौ	पठतः
तृ०	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः	पठता	पठद्भ्याम्	पठद्भिः
च०	आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	पठते	पठद्भ्याम्	पठद्भ्यः
पं०	आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	पठतः	पठद्भ्याम्	पठद्भ्यः
ष०	आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्	पठतः	पठतोः	पठताम्
स०	आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु	पठति	पठतोः	पठत्सु
सं०	हे आत्मन्!	हे आत्मानौ!	अहे आत्मानः!	हे पठन्!	हे पठन्तौ!	हे पठन्तः!

स्त्रीलिंग में ''पठत्'' शब्द के रूप ''नदी'' शब्द की तरह होंगे :-

	पठन्ती	पठन्त्यौ	पठन्त्यः
नपुंसकलिंग में :-	पठत्	पठती	पठन्ति
	पठत्	पठती	पठन्ति

शेष रूप पुंलिंग की भाँति होते हैं।

"पठत्" शब्द के अनुरूप

पश्यत्-देखता हुआ	पिबत्-पीता हुआ	खादत्-खाता हुआ
गच्छत्-जाता हुआ	वसत्-वास करता हुआ	पृच्छत्-पूछता हुआ

5. [मघवन]- इन्द्र / 6. [युवन्]- युवक

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	मघवा	मघवानौ	मघवानः	युवा	युवानौ	युवानः
द्वि०	मघवानम्	मघवानौ	मघोनः	युवानम्	युवानौ	यूनः
तृ०	मघोना	मघवभ्याम्	मघवभिः	यूना	युवाभ्याम्	युवाभिः
च०	मघोने	मघवभ्याम्	मघवभ्यः	यूने	युवाभ्याम्	युवाभ्यः
पं०	मघोनः	मघवभ्याम्	मघवभ्यः	यूनः	युवाभ्याम्	युवाभ्यः
ष०	मघोनः	मघोनोः	मघोनाम्	यूनः	यूनोः	यूनाम्
स०	मघोनि	मघोनोः	मघवसु	यूनि	यूनोः	युवसु
सं०	हे मघवन्!	हे मघवानौ!	हे मघवानः!	हे युवन्!	हे युवानौ!	हे युवानः!

"इन्" प्रत्ययान्त-रूप

1. [विद्यार्थिन]- विद्यार्थी

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०
प्र०	विद्यार्थी	विद्यार्थिनौ	विद्यार्थिनः
द्वि०	विद्यार्थिनम्	विद्यार्थिनौ	विद्यार्थिनः
तृ०	विद्यार्थिना	विद्यार्थिम्याम्	विद्यार्थिभिः
च०	विद्यार्थिने	विद्यार्थिम्याम्	विद्यार्थिभ्यः
पं०	विद्यार्थिनः	विद्यार्थिम्याम्	विद्यार्थिभ्यः
ष०	विद्यार्थिनः	विद्यार्थिनोः	विद्यार्थिनाम्
स०	विद्यार्थिनि	विद्यार्थिनोः	विद्यार्थिषु
सं०	हे विद्यार्थिन्!	हे विद्यर्थिनौ!	हे विद्यार्थिनः!

अनुरूप शब्द

शशिन्-चन्द्रमा	हस्तिन्-हाथी	पक्षिन्-पक्षी
करिन्-हाथी	ब्रह्मचारिन्-ब्रह्मचारी	दण्डिन्-दण्ड वाला
सन्यासिन्-सन्यासी	गुणिन्-गुण वाला	ज्ञानिन्-ज्ञान वाला

नोट :- "विन्" और "मिन" प्रत्ययान्त रूप भी "विद्यार्थिन्" के समान चलते हैं :-

यशस्विन्-यश वाला	मेधाविन्-बुद्धि वाला	तेजस्विन्-तेज वाला
मनस्विन्-बुद्धिमान्	तपस्विन्-तपस्वी	मायाविन्-मायावी
स्वामिन्-स्वामी	संयमिन्-संयम करने वाला	वाग्मिन्-योग्य वक्ता

2. [पथिन्]- मार्ग- रास्ता

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०
प्र०	पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः
द्वि०	पन्थानम्	पन्थानौ	पथः

तृ०	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
च०	पथे	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
पं०	पथः	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
ष०	पथ	पथोः	पथाम्
स०	पथि	पथोः	पथिषु
सं०	हे पन्थाः !	हे पन्थानौ !	हे पन्थानः !

नकारान्त- नपुंसकलिंग शब्द

1. [नामन्]- नाम

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०
प्र०	नाम	नाम्नी-नामनी	नामानि
द्वि०	नाम	नाम्नी-नामनी	नामानि
तृ०	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
च०	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
पं०	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
ष०	नाम्न	नाम्नोः	नाम्नाम्
स०	नाग्नि, नामनि	नाम्नोः	नामसु
सं०	हे नाम !	हे नाम्नी-नामनी !	हे नामानि !

अनुरूप शब्द

हेमन्-सोना	व्योमन्-आकाश	दामन्-रस्सी
प्रेमन्-प्रेम प्यार	रोमन्-रोआं	लोमन्-बाल-रोम

2. [ब्रह्मन्]- घर

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	ब्रह्म	ब्रह्मणी	ब्रह्माणि
द्वि०	ब्रह्म	ब्रह्माणी	ब्रह्माणि
तृ०	ब्रह्मणा	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्मभिः
च०	ब्रह्मणे	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्माभ्यः
पं०	ब्रह्मणः	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्माभ्यः
ष०	ब्रह्मणः	ब्रह्मणोः	ब्रह्माणाम्
स०	ब्रह्मणि	ब्रह्मणोः	बह्मसु
सं०	हे ब्रह्म !	हे ब्रह्मणी !	हे ब्रह्माणि !

अनुरूप शब्द

पर्वन्-त्यौहार	छदनम्-छल	कर्म्-कवच
सदनम्-घर	जन्मन्-जन्म	वेशमन्-घर

सकारान्त- पुंलिंग शब्द

1. [विद्वस्]- विद्वान्

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
द्वि०	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः

तृ०	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
च०	विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
पं०	विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
ष०	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
स०	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु
सं.	हे विद्वन्!	हे विद्वांसौ!	हे विद्वांसः!

2. [चन्द्रमस्]- चन्द्रमा

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
द्वि०	चन्द्रमसम्	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
तृ०	चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः
च०	चन्द्रमसे	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
पं०	चन्द्रमसः	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
ष०	चन्द्रमसः	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्
स०	चन्द्रमसि	चन्द्रमसोः	चन्द्रमस्सु
सं०	हे चन्द्रमः!	हे चन्द्रमसौ!	हे चन्द्रमसः!

अनुरूप शब्द

वेधस्-ब्रह्मा	महौजस्-महान् तेजा वाला	सुमनस्-अच्छे विचारों वाला
दिवौकस्-देवता	वनौकस्-वनवासी	दुर्वासस्-दुर्वासा ऋषि

3 [पुंस]- पुरुष

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः
द्वि०	पुमांसम्	पुमांसौ	पुंसः
तृ०	पुंसा	पुंभ्याम्	पुंभिः
च०	पुंसे	पुंभ्याम्	पुंभ्यः
पं०	पुंसः	पुंभ्याम्	पुंभ्यः
ष०	पुंसः	पुंसोः	पुंसाम्
स०	पुंसि	पुंसोः	पुंसु
सं०	हे पुमान्!	हे पुमांसौ!	हे पुमांसः।

4. शकारान्त [तादृश्]- उस जैसा

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	तादृक्	तादृशौ	तादृशः
द्वि:	तादृशम्	तादृशौ	तादृशः
तृ०	तादृशा	तादृग्भ्याम्	तादृग्भिः
च०	तादृशे	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
पं०	तादृशः	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
ष०	तादृश	तादृशोः	तादृशाम्

स०	तादृशि	तादृशोः	तादृक्षु
सं०	हे तादृक्!	हे तादृशौ!	हे तादृशः!

अनुरूप शब्द

ईदृश्-ऐसा | कीदृश्-कैसा | यादृश्-जैसा
एतादृश्-इस जैसा | भवादृश्-आप जैसा | मादृश्-मुझ जैसा
त्वादृश्-तुझ जैसा, आदि।

सकारान्त- नपुंसकलिंग शब्द

1. [मनस्]-मन

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	मनः	मनसी	मनांसि
द्वि०	मनः	मनसी	मनांसि
तृ०	मनसा	मनोभ्याम्	मनोभिः
च०	मनसे	मनोभ्याम्	मनोभ्यः
पं०	मनसः	मनोभ्याम्	मनोभ्यः
ष०	मनसः	मनसोः	मनसाम्
स०	मनसि	मनसोः	मनस्सु
सं०	हे मनः!	हे मनसी!	हे मनांसि!

अनुरूप शब्द

तमस्-अन्धकार | तेजस्-दीप्ति | वचस्-वचन
तपस्-तपस्या | रजस्-धूलि | वयस्-उम्र
शिरस्-सिर | चेतस्-चित्त | ओजस्-ओज, तेज
उरस्-छाती | सरस्-तालाब | यशस्-कीर्ति
रक्षस्-राक्षस् | नभस-आकाश | अयस्-लोहा

2. षकारान्त [धनुष्] = धनुष

वि०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	धनुः	धनुषी	धनूंषि
द्वि०	धनुः	धनुषी	धनूंषि
तृ०	धनुषा	धनुर्भ्याम्	धनुर्भिः
च०	धनुषे	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
पं०	धनुषः	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
ष०	धनुषः	धनुषोः	धनुषाम्
स०	धनुषि	धनुषोः	धनुष्षु
सं०	हे धनुः!	हे धनुषि!	हे धनूंषि!

अनुरूप शब्द

आयुष्-आयु | हविष्-आहुति | सर्पिष्-घी, आदि।

3. शाकारान्त [तादृश]- उस जैसा

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०
प्र०	तादृक्	तादृशी	तादृषि
द्वि०	तादृक्	तादृशी	तादृषि

शेष पुंलिंग की तरह।

हलन्त = स्त्रीलिंग शब्द

1. [वाक्] = वाणी   2. [सरित्] = नदी

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	वाक-ग्	वाचौ	वाचः	सरित्	सरितौ	सरितः
द्वि०	वाचम्	वाचौ	वाचः	सरितम्	सरितौ	सरितः
तृ०	वाचता	वाग्भ्याम्	वाग्भिः	सरिता	सरिद्भ्याम्	सरिद्भिः
च०	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः	सरिते	सरिद्भ्याम्	सरिद्भ्यः
पं०	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः	सरितः	सरिद्भ्याम्	सरिद्भ्यः
ष०	वाचः	वाचोः	वाचाम्	सरतिः	सरितोः	सरिताम्
स०	वाचि	वाचोः	वाक्षु	सरिति	सरितोः	सरित्सु
सं०	हे वाक्!	हे वाचौ!	हे वाचः!	हे सरित्!	हे सरितौ!	हे सरितः

अनुरूप शब्द

1. ''वाक्'' शब्द की तरह :-
   शुच्-शोक त्वच्-छाल, रुच्-कान्ति आदि।
2. ''सरित्'' शब्द की तरह :-
   हरित्-दिशा योषित्-स्त्री, तडित्-बिजली आदि।

3. [विपद्] = विपत्ति   4. [दिश्] = दिशा

वि०	एकव०	द्वि०	बहुव०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र०	विपत्	विपदौ	विपदः	दिक्-दिग्	दिशौ	दिशः
द्वि०	विपदम्	विपदौ	विपदः	दिशम्	दिशौ	दिशः
तृ०	विपदा	विपद्भ्याम्	विपद्भिः	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
च०	विपदे	विपद्भ्याम्	विपद्भ्यः	दिशे	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
पं०	विपदः	विपद्भ्याम्	विपद्भ्यः	दिशः	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
ष०	विपदः	विपदोः	विपदाम्	दिशः	दिशोः	दिशाम्
स०	विपदि	विपदो	विपतत्सु	दिशि	दिशोः	दिक्षु
सं०	हे विपत्!	हे विपदौ!	हे विपदः!	हे दिक्!	दे दिशौ!	दे दिशः!

विपद् की भांति चलने वाले शब्द :

संपद्-संपत्ति   शरद्-शरद् ऋतु   परिषद्-सभा

5. [अप्- जल] (केवल बहुवचनान्त)

वि०	बहुव०	वि०	बहुव०
प्र०	आप	पं०	अद्भयः
द्वि०	अपः	ष०	अपाम्
तृ०	अद्भिः	स०	अप्सु
च०	अद्भयः	सं०	हे आपः